

Vajda Gábor

A genocídiumtól a zsarolásig (1944-1948)

(Az ártatlan magyarok irtásának 60. évfordulója alkalmából)

A pálfordulások okai

Az utóbbi években többen töprengtek rajta: miképpen lehet az, hogy míg 1944 végén és 1945 elején a vajdasági magyarok részben vérbosszún alapuló, részben felsőbb rendelkezésre történő irtása folyt (amelynek kapcsán Matuska Márton **A megtorlás napjai** c. könyve tárt föl meglepően sok iszonyatos vallomást és tényt 1991-ben), addig a Szabad Vajdaság újságíró kommunistái egy új világ számára igyekeztek átmenteni a magyarságot. Hogyan lehetett megmentőként, jóisten hatalomként dicsérni azt a társadalmi osztályt és nemzetet, amelynek politikai és katonai exponensei évekig dilemmában voltak: vajon a magyarság nem ugyanazt a sorsot érdemli-e, mint a németek?

Kalapis Zoltánnak a Magyar Szó történetét feldolgozó monográfiája (**A Magyar Szó fél évszázada**, 1994) több mindent föltár a Szabad Vajdaság című lap születésének körülményeiről és magáról a lapról, annak munkatársairól is, de tárgyából következően nem tartalmazhat alaposabb elemzést, mivel a szerző nem időzhetett el a korszak és a cikkanyag összefüggéseinek kutatásán. Ez pedig rendkívül fontos, minthogy itt a világháború utáni vajdasági magyar értelmiség első és legmélyebb tapasztalatrétegéről van szó. S ezt akkor is meg kell vizsgálnunk, ha Kalapis Zoltán említett könyvének minősítései – a maguk általánosságában – pontosak. Juhász Géza is e vállalkozás fontosságára céloz, amikor **Rendhagyó élet - és közéleti pálya** c. cikkorozatában (MSZ, 1995. dec. 24., 25., 26.) Kek Zsigmond pályája kapcsán a következőket írja az újság Szabadkáról Újvidékre irányított szerkesztőiről: "A négy tagú expedíció tagjai – Kek Zsigmond, Gál László, Majtényi Mihály, Lévy Endre – politikai tevékenységének föltárása, jelentőségük fölmérése a mindinkább kiöregedő és mindegyre ritkuló kortársak után a következő irodalom-, sajtó- és kultúrtörténész nemzedékre marad. Ez a nyilvánvaló adósság azonban feltétlenül törlesztendő, mert a négyek pályája és munkássága fontos fejezete az itt élő magyar kisebbség politikai, kultu-

rális és irodalomtörténetének." Hadd jegyezzük meg, hogy rövid ideig – ötödikként – Laták István is tagja volt az „expedíciónak”.

Mind a mai napig – Lévy Endre **Holnapvárók** c. emlékezéseiben (2003) is – elhallgatott, csupán néhány értelmiségi előtt ismeretes tények teszik emberivé azt az emberfeletti küzdelmet, amelyet a nevezettek a második világháború után folytattak Újvidéken – zsarolt helyzetükben – mindenekelőtt a saját létükért, ezzel együtt pedig azokért, akik fölött ekkor született meg a titói ítélet: ha megtizedelt formában is, de – nem úgy, mint a németeknek – lesz helyük a kommunista jugoszláv társadalomban. Hogy az akkori hatalom büntetésnek is szánta a fölkinált nagy lehetőséget, az abból látszik, hogy a Szabad Vajdaság szerkesztői az akkori embertelen körülmények között egy újvidéki református pap (Póth Lajos) családjára voltak kénytelenek támaszkodni létfenntartásukban. Míg ők a reakcióval való pakálás látszatának vállalására kényszerültek, addig a Slobodna Vojvodina munkatársai a németek elűzésének hónapjaiban aligha szorultak a pravoszláv egyház segítségére...

Miként ismeretes, a Szabad Vajdaság a második világháború befejeződése előtti hónapokban a Jugoszláv Kommunista Párt magyar nyelvű szócsöveként Kek Zsigmond szerkesztésében indult, s a cikkeit kezdetben szerbről fordították. A szó legszorosabb értelmében tehát az új hatalom propagandaeszköze volt ez az újság (az Agitpropnak is szerepe volt az indításában), s meghökkent bennünket, hogy éppen Gál László, Kek Zsigmond, Lévy Endre és Majtényi Mihály voltak az első munkatársai.

Gál László, aki már a harmincas években "kispolgári" Sztálin-ellenességével tűnt ki, s a baloldali beállítottsága dacára sem volt töretlen mozgalmi múltja.

Kek Zsigmond, aki annak ellenére, hogy a Hid munkatársa, forradalmárok rejtegetője és megmentője volt, megjelent 1943-ban a magyarság szárszói találkozásán, s a református egyház szokásrendjének megfelelően köszöntötte a Szabadkára ellátogató Horthy kormány-

zót, majd fölkereste a börtönben és elbúcsúztatta az élettől a fölakasztását váró Mayer Ottmárt.

Lévay Endre, aki a Híd születésénél bábáskodott, viszont a **Dél kapujában** c. publicisztikai művében (1944) Nagy-Magyarország keretébe illesztette Szabadkának és környékének főleg magyar regionális jellegzetességeit. S akinek a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség főszervezője tisztjét is el kellett vállalnia, hogy majd a túlbuzgóságáért megróják és Goli otokon vezekeljen.

Majtényi Mihály, aki nem sokkal azelőtt, az osztály-öntudat jele nélkül Szabadka hagyományos magyar nyelvi dominanciájának visszaállítását ünnepelte a Kalangyában, s a mezőgazdasági kultúrát megalapozó nagy magyar egyéniségnek (Kiss Józsefnek) állított emlékművet a **Császár csatornája**, címe szerint is reakciós regényében. S a tetejében még a harmincas években Markovicsról Majtényira magyarosította a nevet.

A nevezett írók egzisztenciális kényszerhelyzetükben vállalták a rájuk szabott feladatokat, amelyeket aligha mindig meggyőződésből végeztek el. Tehát a bizonyítás, sőt a túlbizonyítás szándéka is befolyásolta tetteiket. E feltevés valószínűleg még Kek Zsigmond esetében is helytálló. Akkor is, ha arra gondolunk, hogy a Tájékoztató Iroda föllépésétől (1948-tól) kezdve öt évet (!) töltött büntetőtelepen, mert nem volt hajlandó elfogadni a szakadár délszláv pártszempontot.

Ez megerősíti azt a föltevést, hogy Kek Zsigmondot a maga nemében magasrendű baloldali erkölcsiség irányította a Szabad Vajdaság szerkesztésében. Annál is inkább, mert református lelkészként indult, s ahhoz a Krisztushoz érezte magát közel, aki egy ízben fizikai erővel távolította el a kufárokat Isten háza környékéről. Mi több, mint rendkívül művelt, európai egyetemeken iskolázódott értelmiségi nem csupán természetesnek tartotta közte, a pap és a vajdasági magyar szegénység közötti harcos szövetséget, hanem – miként a harmincas években a Hídban megjelent **Édes anyanyelvünk** és **Évi mérleg** c. cikkei tanúsítják – a maga teljességében, kisebbséglélektani összefüggéseiben látta a kismizmizett magyarok életét.

Mindezt tudva, Kek Zsigmond számos ekkori írása mégis meghökkent bennünket. Azt még valahogy megérthetjük, hogy a pártdirektíva ellenében nem állt ki azok mellett, akiket, miután a királyi Jugoszlávia és a hadviselő magyar államrend alaposan kizsákmányolt, a partizánok módszeresen irtottak is. A szerkesztő ui. aligha lehetett meggyőződve azon nemzettársainak a

teljes ártatlanságáról, akiket az általa legfeljebb hivatalos források híreiből és bizonyítékot nélkülöző névtelen levelekből ismert táborokban embertelen körülmények között tartottak fogva. A büntetés balkáni formáját viszont minden bizonnyal ellenezte, ha azok között a magyar elvtársak között lehetett, akik – Jovan Veselin Ćarkónak **Az autonóm Vajdaság születése** c. műve (1975) szerint – tiltakoztak a magyarok elleni megtorlások ellen. Ha volt is módja Keknek a fölsőbb hatalom előtt tiltakozni, ebből a beszélgetésből semmit sem hozhatott nyilvánosságra.

A bűnbánat mint a megmaradás lehetősége

Juhász Gézának **A fordulat forгатagában** c. könyvéből (1987) tudjuk, hogy Kek Zsigmond a perbe fogott, bebörtönzött kommunistákon a lehetőség szerint segítve, mind a jugoszláv megszállás, mind pedig a magyar nacionalista diktatúra idején kockázatos életet élt, tehát tiszta lelkiismerettel, a politikai cselekvés taktikájához alkalmazkodva igyekezhetett érvényt szerezni az új rendszert alapozó törekvésnek. Ez akkor a vajdasági magyarság szempontjából létfontosságú volt, mivel Mészáros Sándor kutatása szerint (**Holtta nyilvánítva, 1995**) Edvard Kardeljnek "köszönhetően" még 1947-ben is volt szó Párizsban arról, hogy legalább 40.000 jugoszláviai magyart ki kellene telepíteni. Más dokumentumok szerint Kardelj a párizsi tárgyalásokon elképesztő rágalomokkal igyekezett a magyarokat és történelmük egészét bemocskolni, hogy Jugoszlávia legalább a trianoni döntéssel kisajátított területeket visszakaphassa. (Vö. Domonkos László: **Magyarok a Délvidéken**, 1992.)

A Szabad Vajdaság tehát eleve nem emelhetett szót a kommunista politika által átmenetileg támogatott vérbosszú ellen, amely megtizedelte a délvidéki magyarságot. Viszont nyomatékosan kiállt annak jövője mellett. Leegyszerűsítések, naivitások, taktizálás árán. Abban a hitben, hogy a szovjetekkel együtt a jugoszláv katonai egységek a kisebbségben élő magyaroknak is fölszabadítói, s ha esetenként durván tévednek is, az ilyesmi nem csupán az emberi gyarlóságnak, hanem a történelmi időnek is következménye.

A világmegváltás hite és demagógiája teljesen öszszemosódott. Az adott körülmények között a funkciót vállaló baloldali értelmiségiek közül többen elhitték, vagy legalábbis kisebb rossznak tartották, amit a Szabad Vajdaság közölt: "A magyarországi események ismételtén igazolják, hogy Szovjetország célja kizár-

ról a fasizmus legyőzése és kiirtása, valamint a népek felszabadítása.” S a győztes számára az is természetesnek látszott, hogy a háborúban vereséget szenvedett nemzet egyedei is bűnösök. Így aztán még a nagylelkűség látszata is szuggerálható: “Mégis Szovjetország alkalmat adott Magyarországnak arra, hogy megbánja bűneit. Remélhető, hogy a magyar nép kihasználja a kínálkozó lehetőséget.” (SZV, 1945. II. 14.)

Tévedés lenne azt gondolni, hogy az adott körülmények között a bűnbánatnak, a jóvátételnek e lehetősége a magyar érdekeket sértette. Annál is inkább, mert Hitler és csatlósai gonosztetteit követően a magyarságot, kis nemzet lévén, a teljes megsemmisülés fenyegette. **A megmaradáshoz vállalni kellett a bűnbánatot vagy annak látszatát! A végleges megsemmisülés ellen védekezve az önleszámolást, az áldozatvállalást kellett mímelni akkor, amikor – az 1942-es zsabalyai és újvidéki genocídium viszonzásaként – nemcsak egy társadalmi rendszer fenntartói (katonasága és rendőrsége) számítottak kiirtandó ellenségnek.**

Sokak szemében a sztálini-titói erőszak az emberiség sorsán lendíteni igyekvő materialista vallás érvényesítésének egyetlen lehetséges eszköze volt. Viszont Kek Zsigmond a sajtóságos bibliaértelmezése alapján egyszerűen lelkipásztori kötelességének tarthatta azt, amit mások leegyszerűsítéssel és öntudatlanul a monoteizmus szekularizált formájaként éltek meg. Hogy miként függ össze ezzel a predestináción és teleológián alapuló gondolkodással a Szabad Vajdaságban, majd 1946-tól a Magyar Szóban és általában a kommunisták szótárában mind a mai napig viszonylag gyakran emlegetett “demokrácia” kifejezés? Úgy, hogy a demokratikus véleményalkotást a történelem törvényszerűnek tartott mozgásirányát támogató megnyilatkozásokkal azonosították. E logika szerint az osztályharcon alapuló társadalmi átalakulás ellenében gondolkodó ember nem lehetett demokratikus, mivel magánérdeket, illetve egy pusztulásra ítélt osztály törekvéseit képviselte. Az volt demokratikus, akinek állásfoglalása a kötelező győzedelmeskedésében emberségi hivatást betöltő nép, elsősorban a munkásság forradalmárok által elképzelt jövőjét szolgálta.

Így aztán a retrográdnak minősített erők (a mi tájunkon elsősorban a magyarok), állítólag az emberség- és emberségeszmény tagadói lévén, örülhettek, ha testileg nem semmisítették meg őket. A napi politika propagandája szerint rajtuk múltott a ju-

goszláv társadalmi közösségnek s ezen belül saját maguknak a boldogulása. Ám nem csupán a vérbosszú ösztöne vagy a felső rendelkezés fenyegette őket, hanem a másságtól való viszolygás s ezzel együtt a kezelhetőségük nehézsége is. Mivel jórészt nemzetközi okok miatt néhány hónap múlva le kellett állítani a már megkezdett likvidálásuk folyamatát, egy ideig az áttelepítésükkel látszott megvalósíthatónak a hatékony központi irányítás. A hatalom gyakorlása ui. csupán az állam nyelvén, s csak a délszláv egység iránt legalább közömbös közegben látszott a legkönnyebben megvalósíthatónak. Az átnevelés kényszermegoldásként jöhetett tekintetbe, türelmes és folyamatos tudatmosás formájában.

Ennek a kevésbé embertelen viszonyulásnak a Vajdaságban uralomra jutott szerb kommunisták között kezdetben csak akkor lehettek hangadói, amikor már két hónapja tartott a magyarság fölötti véres terror. A Szabad Vajdaság megindítása a magyarok átnevelésének vállalását jelentette: a számukra egy bizonyos formában fölkinált élet lehetőségét. Kek Zsigmondék tisztában voltak vele: az általuk vállalt kommunista eszménytől eltekintve is, a magyarság számára egzisztenciális fontosságú a bűn és bűnhődés tényének-feladatának elfogadása. Ha a pártközpont nem tájékoztatta is a szerkesztőséget a nemzettársaik ellen foganatosított genocid műveletekről, a szerkesztőségbe érkezett névtelen levelekből aligha maradhattak ki a magyarságitás rémfiérei.

A vezetésre hivatottak és a szolgálalelkűek

Mindezt tekintetbe véve politikai színjátéknak kell tartanunk a Szabad Vajdaság gondolkodásban és viselkedésben korlátozott szerkesztőinek a feladatteljesítését. Kényszermunkájukat akkor is vállalniuk kellett volna, ha nem reménykednek az új rend jobb jövőt teremtő erejében. Tisztában voltak vele ugyanis, hogy a jugoszláv kommunistáknak és azok közül sokban öntudatlanul is benne élő nacionalistáknak, illetve hozzájuk csatlakozó csetnik-gondolkodásúaknak: kapóra jött a magyar uralom veresége, az itt maradt bizonytalanokodása, többségük beállítottságának kispolgári és rejtetten még mindig nemzeti jellege. Ha a Vajdaság etnikai homogenizálása nem sikerült is, az alá- illetve fölérendelt viszony – a következő fél évszázadra vonatkozóan – állandósulhatott. Egyfelől az erősebbek, előrelátóbbak, felszabadítók és vezetésre hivatottak, másfe-

löl pedig a gyöngébbek, múltjukba süllyedtek, szolgálkúek és útmutatást igénylők – hosszú időn át ez volt a kimondott vagy kimondatlan lényege a többség és kisebbség (nemzet és nemzetiség) viszonyának a titói Jugoszláviában.

A Szabad Vajdaság munkatársainak ezt a politikai képletet kellett valóságos tényként hirdetniük. Jól tudták, hogy a kisebbségvédelmi érdekük szerint is minél keményebben meg kell róniuk nemzetársaikat vélt és valóságos hibáikért. S nem csupán a párterkölcsekből következő nemzeti önkritika okán. A vajdasági magyarságnak ui. sürgősen bizonyítania kellett, hogy beleillik az újulni kezdett országba. Még akkor is, ha nem volt bűnös. De vajon háborús körülmények között lehet-e egy nemzet ártatlan?

A lelkipásztor és politikus Kek Zsigmond szerint: nem, minthogy az ember eleve bűnös lény. Annak elenére is, hogy úgyszólván minden helységben voltak magyarok, akik az 1941-es bevonuláskor szavatolták szerb szomszédjaik, ill. ismerőseik ártatlanságát. Viszont a hatóság erőszakos cselekedeteire nem emeltek föl a szavukat, hiszen örültek, ha nem vitték ki őket a frontra, vagy munkaszolgálatra. Csak magukra gondoltak, mikor az irredenták abba az illúzióba ringatták őket, hogy a magyar nemzeti hegemonia az ő személyes, illetve családi anyagi gondjaikat is megoldja. S ha csalatkoztak is a magyar összefogásban, nem volt lelki erejük és anyagi föltételük egy nagyobb és mélyebb testvériesülésre, az egyeden és a nemzeten túlemelkedő érdekegyeztetésre. Engedték magukat félrevezetni azon téveszme által, amely a pannón medence minden nyomorúságát az első világháború utáni országcsönkítással igyekezett magyarázni. Hogy e mögött a hibák mindenkori másra kenésének primitív önzése rejlik, arról még papjaik sem világosíthatták föl őket.

Túl szigorú, helyzet diktálta megítélése ez az anyaország és a déli hódítók közé szorult, az egzisztenciáját féltő délvidéki magyarságnak. Ekkor, a Szabad Vajdaság szerkesztése idején viszont nem csupán lehetett, hanem szükséges is volt érvényt szerezni annak a protestáns gondolatnak, mely szerint "azt bünteti kit szeret, másként ő nem is tehet". Föl kellett tehát függeszteni azt a szociális empátiát, amely hat évvel korábban Kek Zsigmond tolla nyomán még a vajdasági földmunkás iszonyú anyagi kiszolgáltatottságát tárta a nyilvánosság elé. 1944 legvégén és 1945 első hónapjaiban legkevésbé a pszichológiának volt helye és az értelmiséginek szerepe az emberi magatartások befo-

lyásolásában. Az igazságokat ekkor nem bizonyítani, hanem sulykolni kellett, annak alaposabb vizsgálata nélkül, hogy mit igazol vissza a valóság.

Ekkor a Szent István-i magyar birodalmi rögeszme bűneit volt ildomos a vajdasági magyarság nyakába varrni. Kek Zsigmond hinni akart a földi élet folytonosságában, a haladásban, s a történelmet ismerve azzal is tisztában volt, hogy az átalakulások rendkívüli áldozatokkal járnak. Meg aztán az általa tisztelettel fogadott Horthy is református volt, és Mayer Ottmár is, akit ő annak kivégzése előtt meglátogatott. Az újvidéki szerkesztőségig pedig nem hallatszott el a bosszúból halálra kíntott magyarok jajszava. Az együttérzést, a nyomorultak nevében a gyilkosok irányítóihoz intézett emberi és lelkipásztori szót ugyanakkor féken tartotta a szükségszerűséget ismerő, nagy távlatokban helyezkedő tudat: a sok ezer magyar mártír – testvéreinek, utódainak fennmaradása, sőt jobb sorsa (!) érdekében pusztul el. S ez egyúttal a magyar nemzet vezeklése is, amiért az őt 1920-ban és azt követően ért erőszakért a második világháborúban erőszakal, vagy legalábbis az erőszak fölötti szemet hunyással válaszolt. Viszont a győztes logikájának értelmében a szolgálkúség is bűn, ha vakon követi a mások ellen uszító parancsszót. Hogy már az ősapákat is arra tanították a szüleik, hogy a hatalom szavára a haza érdekében fegyvert kell fogniuk, s hogy ennek következtében a rossz lelkiismeret inkább a katonaszökevényeket terhelte, mint a csatamezők tömeggyilkosságaiban akár lelkesen vagy gyűlölettel, akár közönyösen, undorodva részt vevő katonákat, — ennek figyelembevételéből az adott körülmények között több kár lett volna, mint haszon. Kek Zsigmond és munkatársai legalábbis így gondolták.

Az adott körülmények között elhallgatni volt ajánlatos azt a tényt, hogy a vajdasági magyarok nagy többsége is végigszenvedte a háború poklát: akár a nélkülözésben, akár a frontokon. Azt kellett mondani és írni, hogy csak a kommunisták és a bombakárosultak szenvedtek (V. I.: **Visszhang**. SZV, 1945. V. 1.) Méghozzá azért, hogy a viszonylag nagy munkakultúrával rendelkező magyarok dolgozzanak meg az életükért, a megbecsülésükért. Ugyanúgy, mint régen, csak más (ekkor minőségileg újnak gondolt) formában. "A fasiszta megszállás az egész magyarságot fasiszta gyanúval feketítette be, minden magyaron rajta van egy kicsit ez a bélyeg. Mi mással lehetne az általános gyanúnak alaptalanságát megmutatni, mint lelkes önkéntes munka-

vállalással az új demokratikus ország felépítésében.”
(**A magyarság helye.** SZV, II. 27.)

Az igazság és az emberi méltóság a túléléshez (főleg egy jövődő boldogsághoz) képest jelentéktelenné válik. Kek Zsigmondék a lehető legjobb szándéktól vezérelve a háborús veteránok, vagyis az új nemesség erkölcsének tiszteletét igyekeznek belenevelni a vajdasági magyar parasztok, munkások és kispolgárok tömegeibe. A háborúvégi, a magyarok többsége által reménytelenként megélt helyzetet egy magasabb rendű élet kezdetének szuggerálják, amiért csak a partizánok hoztak áldozatot. A magyarok, minthogy a vád szerint nem csupán passzívok, hanem valamiképpen a „fasiszta” magyar uralom haszonélvezői voltak, egyenrangúvá válhatnak, ha most ők hoznak áldozatot: kapával, kalapáccsal a kezükben. A harcosok már megtették a magukét, most már pihenhetnek, illetve irányíthatnak, hiszen “Három évig harcolták értünk déli testvéreink az aránytalan küzdelmet, három évig túlórázunk, ha kell, mi is értük ebben az aránytalan munkában. Az öntudat, amivel ők harcoltak és mi dolgozunk, egy és ugyanaz.” (Hósi **arányú munka.** SZV, 1945. V. 5.) Ez a hazug túlzás akkor életfeltétel volt. Akkor, amikor már Vajdaságszerte hozzálátott a kommunista hatalom a gyárak leszereléséhez, hogy 57-et (köztük malmokat) is az országnak főleg a szerbek és montenegróiak által lakott elmaradott vidékein helyezzen üzembe.

A saját népét ostromozva ébresztő Ady juthat eszünkbe, amikor Kek Zsigmond a találékonyabb macedónokkal szemben marasztalja el nemzettársait: “A magyarság... még nem tudja, nem látja, hogy új ország, új világ van körülötte. Még mindig nem látja, hogy színt kell vallani és zárt sorokban felsorakozni a szabadság és demokrácia mögé. Még mindig húzódozik, aggályoskodik, duzzog és kételkedik.” (**Zárt sorokban.** SZV, 1945. III. 17.) Ekkor még csak kevesen lehettek teljesen tisztában azzal, hogy a délszláv kommunista társadalom hasonlóképpen fogja kizsákmányolni a vajdasági magyarokat, ahogyan azt a második világháborúban a magyar birodalmi eszmétől fűtött nacionalista hadigépezet a németek mellett, vagy a két háború közötti nyíltan nagyszerb uralom cselekedte velük, s hogy a délszláv emberfeletti ember mítosza van fejlődőben.

Lévay Endre, noha a nemzeti bűnök okozóiként a németeket említi, egyoldalúan bélyegzi meg a magyar nemzeti tudatot, nem különböztetve meg benne a nacionalista elemeket a nemzeti identitás életfontosságú ismérveitől. Lévay a magyaroknak a Szabad Vajdaság szerkesztőségét elárasztó névtelen panaszáradatairól

azt mondja, hogy ami mögötte van, az a “fasiszta méltely, amelyet évtizedeken keresztül könyvek, újságok, iskolák, filmek, színházak, szónoklatok, egyházi beszédek, tanítások és a nevelés legrejtettebb eszközei lopnak be a lelkekbe. Egy magyarnak hazudott német világ tanítása és propagandája ez...” (Panasz. SZV, 1945. IV. 1.) Ebben a figyelmeztetésben a vajdasági magyar kommunisták között akkor legálisan népszerű (!) Szabó Dezső szelleme is üzen. Az eredetileg népi rokonszenvű, polgári-demokratikus beállítottságú Lévay mindenestre meg van róla győződve: erősítheti a kitelepítés rémével viaskodó magyarság pozícióját, ha csak közvetve teszi felelőssé könnyen megváltoztatható passzív magatartásáért. – Bújjatok ki a faszizmus árnyékából! – sugallja ma már mosolyt keltő módon, a korra jellemző voluntarista könnyedséggel.

A testvériség-egység kétes alapjai

Kek Zsigmond családiról és lelkeszként olyan vidékekhez kapcsolódott, ahol a partizánok a petőfistáknak köszönhetően senkit sem gyilkoltak le (Bácsfeketehegy), vagy éjjel titokban (Szabadka) számoltak le a magyaroknak egy nagy csoportjával. Mit hallhatott ő akkor a délvideki vérengzésről? A szerkesztőségbe érkező tiltakozó levelek föltehetően a Tisza déli szakaszának környékén nagy tömegben végrehajtott kivégzésekről, kitelepítésekről is beszámolhattak. Annak ellenére, hogy ezek a rémhírek már 1945 közepén a Szabad Vajdaság főszerkesztője számára is jórészt tényértékűek lehettek, a magyarság ostromozása még szükségszerűbbnek látszott.

Annál is inkább, mert Kek **A magyar demokrácia legfőbb kötelessége a sovinizmus elleni harc** c. cikkében (SZV, 1945. VII. 15.) arra hivatkozhat, hogy Péterrévén “több száz feljelentés történt a magyar fasiszta megszállás vétkesei ellen”. Kek másik (immár abszurd) példája: “Csantavéren a magyar milicionisták egy kocsmában a szerb nótázókat sértegették”. Vajon nem duhaj provokátorokat próbáltak óvatosan rendre utasítani azok, akik boldogok voltak, hogy egyenruháik által kiemelkedhettek szorongó nemzettársaik közül? Vajon a hatalom nem tartotta-e célszerűnek meggyőződni arról, hogy a “fasiszta” nemzet rendteremtőként alkalmazott származékai maradéktalanul megtisztultak-e a szerbség iránti gyűlöletüktől?

A főszerkesztő mindezt azzal tetézi, hogy sovinisztának minősíti azt, aki a jogegyenlőségre hivatkozva tiltakozott, amikor sorban állaskor egy szerb néptársa so-

ron kívül megelőzte. Kek szerint a tiltakozó a fontosabb dologról: az egységről és a békéről feledkezett meg. Hogy nem jutott eszébe három és fél éven át a jog-egyenlőség a tiltakozónak? – kérdezi. A következő fél évszázadban az egység és a béke lesz az az elv, amely jogsérelmeik esetében oly sokszor parancsolt hallgatást a magyarokra. Mindazonáltal ekkor még nem az érvényesülés és a gyarapodás érdeke teszi kötelezővé a beletörődést, hanem a vérbosszú folytatásának, a kisajátításnak, a kitelepítésnek a réme.

Ekkor az olyan szólások szajkózása is létérdek, mint a magyar sovinizmust „gyökerestől ki kell irtani”. Annak ellenére, hogy a marxizmus szerint a tudat a társadalmi viszonyoknak a függvénye, tehát csak akkor változhat meg lényegesen, ha elsősorban a szociális körülmények, a „termelő viszonyok” alakulnak át. Erről ebben az időben ajánlatos megfeledkezni. Más kérdés, hogy az életgyakorlatban e feledékenység, vagyis a nemzeti sajtóságoknak előítéletből fakadó meghatározása időnként jó eszköznek bizonyul a többség számára, hogy féken tarthassa a kisebbséget. A háború utáni egzisztenciális fontosságú szolgálalkúság állandósult tulajdonságává vált a vajdasági magyarságnak. Folytatásaként a távolabbi múltból örökölt szervilizmusnak, a németek és a szerbek szorításában félelem formálta magatartásnak.

A Szabad Vajdaság főszerkesztőjének az adott körülmények között nem juthat eszébe, hogy megkülönböztesse a másságtól való kulturálatlan viszolygást az elnyomottak ösztönös és többnyire jogos tiltakozásától. Az a tárgyilagos gondolat nem vetődhet föl, hogy a panasztévő szerbek között is biztosan voltak nem kevesen, akik kapzsiságból vagy sovinizmusból jelentgettek föl a módosabb és a nemzeti hagyományaikhoz ragaszkodó magyarokat, ahogy ezek is néhány évvel korábban számos szerbet, akik aztán – pusztán azok nemzeti hovatartozása, vagyonossága miatt – fegyver elé állítottak. Hogy a hegyvidékről harcosokként idetelepítettek között nem volt ritka az etikátlan haszonleső, aki a „fasiszta” magyarok munkáján akart elősködni (miként a háború idején ideirányított magyarországi hivatalnokok között is volt kalandor), ezt lehetetlen volt szóvá tenni. Anghál kevésbé, mert elsősorban a telepesek (akik számára minden tekintetben idegen, szokatlan volt a mi vidékünk) voltak hivatottak vezetni tájunk embereit a boldog jövő felé. Mindennapi megnyilatkozásaikban ezt nem is rejtették véka alá.

A mélyebb és eredetibb gondolkodás tiltott volta abból is kitűnik, ahogy a Magyar Szó (a Szabad Vajdaság

örököse) 1946-ban az egyik bácsfeketehegyi embert beszélgeti: „Jött a felszabadulás. Ekkor éreztük csak igazán, hogy szabadok lettünk. Most is dolgozunk éjjel-nappal, de magunknak dolgozunk. (...) Sokat segítünk a telepeseken. Elvégeztünk minden munkát idejében. (...) Megértjük egymást a telepésekkel.” (1946. XII. 20.) Az ideológiai és a vallásos logika szerint a magunknak és a másoknak dolgozás nem zárhatja ki egymást, mert egyrészt az etika, másrészt az utópia elsimítja az ellentmondásokat.

Ezek azonban Lőrinc Péter riportjában még kirívóbbak. A szövetkezeti elnök „Vidán arról beszél, hogy ők hegyi pásztorok voltak, és nem értettek sem a földműveléshez, sem az istálló, takarmányozó, intenzív állattenyésztéshez. A magyarok már első naptól segítettek nekünk. Szóval és tettel. Még anyagilag is. Pedig nemigen volt magunknak sem.”

Biztosan volt vallási szellemből fakadó segítőkészség a magyar szegénységben, s talán többen hitték is, hogy a telepesek révén az új rendszerben valamivel jobb lesz a sorsuk. Hogy azonban nem voltak túlzott illúziók, arra az elnök által vázolt groteszk körülményekből lehet következtetni: „Sok béresnek nem volt lakása, »más hátán lakó zsellér« volt.” Ezeket viszont ők, a telepesek fogadták magukhoz, adtak nekik szállást. (**A Fekete Hegyektől Fekete hegyig.** 7N, 1947. IV. 29.) Más szóval a kommunista Nagy-Jugoszlávia a trianoni egyezmény ellenére az elmenekült bűnösök és az elűdözött, jórészt ártatlan németek és magyarok házaiba harcos, vagy a zavaros helyzetet kihasználó hegyvidéki embereket telepített, akik nagylelkűen lakást adtak a nekik segítő, legalább százötven éve e tájon robotoló szegényparasztoknak.

A magyarok, a politikai passzivitásuktól eltekintve, megfelelő módon viselkedtek. Nagy többségükben ártatlan nemzettársaik tömeges lemészárlásának híre mellett a kitelepítés vagy a teljes kisemmizés lehetősége is megfélemlítette őket. Azok is fasiszmust voltak kénytelenek rájuk fogni, akik az ő nyelvüket beszéltek, s akik a harmincas évek Híd folyóiratának munkatársaiként náluk is jobban tudták: ők, a parasztok, munkások és iparosok miért hittek egy ideig a magyar nacionalizmusnak, s ahelyett hogy (leginkább kénytelen-kelletlen) bevonultak honvéddnek, miért nem viselkedtek a fegyvert elutasító s ezért a súlyos büntetést is vállaló szektások módjára. Vagy, ami a hatalom szerint helyesebb lett volna, miért nem szöktek ki a kukoricásba, a folyóparti nádasokba: azok közé a partizánok közé, akiknek a nyelvét nemigen beszéltek, a szokásaikat,

céljaikat nem ismerték. Csupán a munkakerülő hajlandóságukat, izgága természetüket gyanították.

A külföld félrevezetése

A körülmények minden oldalról szorították a délvidéki magyarságot. Olyannyira, hogy akik védehették volna őket, azok is ellenségeseknek látszottak. Ezeket a magyar irodalomnak olyan tekintélyei is támogatták, akik nem tudhattak a háborút követő, magyarok elleni vérbosszúról. Mindenesetre kételyeink támadhatnak, hogy vajon Zilahy Lajos egy írócsoport (Csathó Kálmán, Darvas József, Illyés Gyula, Gergely Sándor, Heltai Jenő, Kárpáti Aurél, Márai Sándor, Tamási Áron és Veres Péter) nevében szó szerint (állítólag annak deklarációjaként) jelentette ki a következőket: "...a felszabadulás után a demokratikus Magyarország felé az új Jugoszlávia nyújtotta legelőször a legőszintébb baráti jobbot és a területén élő magyar kisebbség sorsában olyan helyzetet teremtett, amely teljesen felszámolta a múltat s a magyarság felé a megértés és megbocsátás olyan szellemét mutatta, amelyre alig van példa a világtörténelemben." (**Zilahy Lajos a magyar—jugoszláv kapcsolatokról.** MSZ, 1946. III. 10.)

S ennek néhány hónap múlva folytatása is van: "Csak egy boldog fiatal nép tudja ennyire elfelejteni azt a sok gázságot, amit a magyar fasiszták vittek végbe ezen a földön. (...) Az új demokrácia nem határokon, hanem a legtisztább népi egyenjogúságban gondolkodik. Ez volt a leghatalmasabb benyomásom Jugoszláviában és Vajdaság földjén, amelyek a legnagyobb világtörténelmi fordulat korszakát élik. Ez a fordulat hozott az itteni magyarságnak is szabad és békés jövődőt! (...) Nálunk iszonyú erkölcsi romok is vannak: egy újtát vesztett nemzet lelki csüggedése..." (**Magyarországi kulturmunkások látogatása Jugoszláviában. Zilahy Lajos nyilatkozott a Szabad Vajdaságnak benyomásairól.** SZV, 1945. VIII. 19.)

Ha e szövegek nem autorizáltak is, akkor sem lehetnek teljességgel hamisítványok. A háborúvégi megtorlások híre Magyarországra is eljutott (Illyés Gyula 40.000 magyar áldozatról tudott), ám ahhoz képest, amire az 1942-es razzia és a vesztes háború után lehetett számítani, nem volt túl nagy a szám. És a jugoszláv partizánok a háború végén még egy ideig garázdálkodhattak az ismét megszűkülő Magyarország területén. A háborús bűnösök ügye viszont éppen ekkor került terítékre. Ezzel szemben ha fájtak a nemzetünk Jugoszláviába szakadt tagjainak a begyógyíthatatlan-

nak látszó újabb sebek, a kínjaikat csillapították az anyagi és szellemi haladásnak azok a szép reményei, amelyeket az akkori jugoszláv politika kínált a halálfélelmükből lassan ocsúdóknak. Ez részben külpolitikailag hasznosítható gesztus volt, részben pedig kísérlet a szorgalmas, nagy munkatapasztalatokkal rendelkező magyarság megnyerésére az országépítés sürgető feladata számára.

A magyarság tömeges irtását követő hónapokban olyan, a kisebbségek sorsára vonatkozó célkitűzések és kezdeményezések hallattak magukról, amelyek közül néhány a későbbi évtizedekben javaslatként sem igen hangzott el. Úgy látszott, hogy a legkevesebb 20.000 magyar vértanú halálára volt szükség ahhoz, hogy nemzettársaik és leszármazottaik emberhez méltóbb életet élhessenek. A szédületes perspektíva előtt a szemenszedett hazugságokat is meg kellett bocsátani: "Katona Lajos, az ipartestület elnöke is megszólalt a Bácskában szerzett tapasztalatairól, amelyek mind azt igazolták, hogy Jugoszláviában mindig nagy becsülete volt a magyar népnek." (**Megalakult a Magyar—Jugoszláv Társaság Szegeden.** SZV, 1945. III. 1.) Természetesen, ha jó cselédre, munkabíró kubikusra vagy ügyes mesterre volt szükség. S ezt Kek Zsigmondéknál senki sem tudta alaposabban, átfogóbban.

Ellenünk, aki nem velünk

A Szabad Vajdaság munkatársai a világtörténelmi korforduló tudatában végezték dolgukat. Egyeseket a naiv hit, másokat a taktikus dogmatizmus készítetett a fölülről érkezett parancsok továbbítására, a délszláv kommunizmus érdekeinek képviselőire.

Ennek az időszaknak a tárgyilagosságra s a teljességre való törekvés teljes hiánya volt az alapjellemzője. A jelszavak uralma idején kizárólag féligázságok érvényesülhettek mind a történelmi múlt értékelése, mind pedig az emberi cselekedetek megítélése tekintetében. A domináns szerepbe jutott Jugoszláv Kommunista Párt a fekete-fehér elvű gondolkodást és cselekvést tette kötelezővé. Mindent az idealista materializmus mércéje szerint kellett elbírálni. Állást foglalni csak vagylogosan lehetett. A balkáni törzsi gondolkodás szerint egyébként is az irántunk közömbös ember már ellenségnek számít. Amit a magyar, az angol, a francia és a német külön szóval jelöl (ellenség, enemy, enemi, Feind), azt a szerbben csupán "nem barát"-nak (neprijatelj) mondják. E logika szerint tehát, aki nem tá-

mogat bennünket, az már ellenségünk. Vagyis demokratikusabb időben is összeszorított foggal engedték meg a kívülállás semlegességét. (Miként egyébként az oroszosított Magyarországon is.)

A háború végén azonban a legkevésbé juthatott szerephez az árnyalatok iránti érzékenység. A Zágrábi Magyar Újság szerkesztője, Walter Emil pusztán azért kapott húsz évi kényszermunkát, kémnek és a nép ellenségének bizonyulván (állítólag a Magyar Kisgazda Párttal tartott kapcsolatot, vagy legalábbis rokonszenvezett vele), mert "fel akarja emelni szavát ott és ahol, akkor és amikor kisebbségi életünk érdekeit veszélyeztetve látja". Dobos János, noviszádi vasmunkás jelentette föl a Magyar Szóban Walter Emilt, mondván, hogy aki a Nyugathoz húz és a múltat szabadabbnak tartja a jelennél, az nem apolitikus, hanem fasiszta (1945. X. 16.–XI. 17.).

Hogy népellenesnek számít az, aki kultúrköpon-tóságában bírálni merésze a tudatlan és erőszakos uralmi struktúrát, arra Uzon Miklós esete is kiváló példa. Egy ismeretlen – y F- Subotica – faszizmussal gyanúsítja Uzont, mert az szárnak titulálja a műveletlen új bürokráciát s apolitikusnak tartja az ifjúságot (Politikamentes **kultúrunka**. 1945 XII. 20.). Lőrinc Péter is hasonlóképpen vádaskodik a Hídban, amikor Uzon cikke kapcsán a kultúra és a politika elválaszthatatlanságáról beszél. Szerinte aki "a kultúramentes politika mellett tör lándzsát, az persze, hogy szintén politizál, csak éppen rosszul politizál. Fasiszta politikát csinál. Az tagadja a mi politikánkat: a népi politikát, a földosztó politikát, az emberréválás politikáját, a hazateremtés politikáját..." (1946. 138. p.). Hogy a művelődés politikájának olykor szükségképpen ellentétben kell lennie a napi politikai érdekekkel, ez a gondolat akkor nem merülhet föl.

Az ilyen szélsőséges vádaskodásokra a költő Gál László ad példát, aki ebben a korszakában képtelen megszabadulni indulatai szemellenzőjétől. Hogy Hecceg János túlbuzgón csatlakozott az új rendszerhez, a szocialista realizmus tanait is vállalva, az Gál vádjain is múltott. Ezek szerint ugyanis "A Kalangya és a napilapok köré csoportosult írók (...) hallgatásukkal, félreállásukkal, sőt mellébeszélésükkel súlyosan vétkeztek népünk és a világ valamennyi népe ellen..." (SZV, 1945. VIII. 26.). Nem, senki ellen sem vétkeztek, csupán a saját bőrüket féltették. S ez azt jelenti, hogy nem volt korszakalkotó egyéniség közöttük. Gál szempontjából azonban ez is bűn. Különben aligha rágalmazná meg a magyar értelmiség egészét, hogy az mindenütt a kapi-

talistákhoz húzott, szemben a paraszttal.

A propaganda tehát mereven alkalmazta az osztályérdeket kifejező előítéleteket, elvont képleteket. Naiv vagy demagóg képzetek uralkodtak ekkor az emberről. Azt hitték, vagy legalábbis azt akarták elhitetni, hogy az új ember a napi politikai igények szerint megteremthető, átformálható, vagy ha nem, akkor megsemmisítendő. A pszichológiai és az erkölcsi igazságok eltörpültek ekkor a megemberesült ember elérhetőnek látszó valóságához képest. A sulykolt dogma szerint a nagy dolgokhoz elengedhetetlenek az áldozatok. A második világháború végén viszont (a fizikai szenvedések megszűnése vagy legalábbis mérséklődése örömének hatására is) a nagy utópisták (köztük elsősorban Marx, főleg Lenin, de még inkább Sztálin) földi paradicsomról szőtt álmai látszottak elérhetőeknek. S ehhez képest mit számított az, hogy néhány ezer vagy tízezer – legalábbis objektív okoknál fogva: bűnös – ember esik áldozatul akkor, amikor már százezrek és milliók pusztultak el?

A tömeggyilkosságok a háború végén még csak mennyiségi kérdések sem lehettek. Ahhoz képest, hogy a magyar irredentizmus hány szerbet likvidált, illetve telepített ki, s hogy a királypárti szerbek hány kommunistát gyilkoltak meg, különösen a vajdasági magyarok áldozatok számának megbecsülése volt mellőzendő kérdés. A bírósági tárgyalások ekkor polgári kicsinyeskedéseknek (a bosszúszomjas tömeg indulatai elkerülendő fokozásának) számítottak. Ezért érthetjük meg Jovan Veselinov telepítésügyi minisztert, aki a következőket nyilatkozta: "Ha Drázsa került volna hatalomra..., a magyarság körében borzalmas tömegmészárlást rendezett volna. Kezdetben magyar néptársaink nem értették meg egyes elgondolásainkat és azokat az intézkedéseinket, amelyeket azok ellen hoztunk, akik a megszálló hatalommal, a faszizmussal együtt dolgoztak. Mi szükségesnek tartottuk, hogy ezeket kiküszöböljük a társadalomból; elismerem, hogy kezdetben voltak tévedések is ezen a téren. Ma már mindezeket jóvátettük, mert a nemzetiségi kisebbségek egyenjogúakká váltak az országban." (MSZ, 1945. XI. 2.)

Potyemkin falu

**Minthogy a harmincas évektől a bácskai és a bánági német férfiak nagy százalékban faszálód-
tak, a németiség teljes egészében a rosszal, a meg-
semmisítendővel egyenlített ki. A magyarok jö-**

vője bizonytalan volt. Sorsukat a hatalom úgy oldotta meg, hogy a lehetőségekhez képest bel- és külföldön minél kevesebb győztes egyed legyen elégedetlen. Vagyis először engedélyezte a tömeges katonai vérbosszút, amely a magyarkérdés végleges megoldását is magában foglalta, majd pedig, a nemzetközi visszhangtól tartva, leállította azt. Ezzel egy időben – megváltoztatva a stratégiáját – a Petőfi brigád megalakulását is jóváhagyta. Miért ne hagyta volna, ha a partizánok soraiban kezdettől fogva kommunista magyarok is voltak, s ha a jugoszláv vezetők között a magyarokkal rokonszenvező elvtársak is akadtak? Ha az 1942-ben a Sajkás-vidéken és Újvidéken kivégzett szerbek rokonságának fájdalmait 1946-ban hónapokon át a járeki gyűjtőtábor létezésének tudatával lehetett közömbösíteni (s ezzel a szerb királyi propagandától is távol tartani), akkor a magyarok száját nemzeti újjászületésük programjával fogták be. A demokráciának olyan csíráit engedték megmutatkozni, amilyenre legfeljebb Nyugaton, ám ott is csupán később volt példa. S így a vidékünkre ellátogató magyarországi írókat is orruknál fogva vezethették.

Ez azért sem volt nehéz, mert a magyar uralom idején részint a háború miatt, részint pedig a hagyományos társadalmi osztálytagozódás (és a bolsevizmustól való félelem) következtében a művelődés és az iskoláztatás ügye háttérbe szorult. A háborúvégi rezsimmváltás a jobboldali giccset baloldalival váltotta föl, ám a magába roskadt vajdasági magyarságot csupán meggyőző látszatok megteremtésével sikerült a jugoszláv hatóságnak úgy-ahogy megnyernie.

Először is a Petőfi brigádhoz való csatlakozás mítoszát kellett megteremtenie. Ebben a magyarok bűneinek önkéntes jóvátétele (s a délszláv kommunista vezetőség atyai jósága) a legfontosabb. Hiszen "Nekünk magyaroknak ki kell érdemelnünk azt a bizalmat, amelyben a demokratikus, federatív Jugoszlávia többi népei részesítettek bennünket. Mi csak úgy igazolhatjuk ezt, ha mindannyian, akik erre alkalmasak vagyunk, belépünk a Néphadsereg soraiba." (Bácstopolyai önkéntesek a Petőfi brigádban. SZV, 1945. II. 14.) Lényeges azonban az a nagy túlzás, ahogyan Varga István, a volt spanyolországi harcos a németek végső visszaszorítására megfélemlítettségükben jelentkezőkből lelkes és elszánt önkénteseket csinál: "A csatakos úton hideg, őszi szél csapkodta az esőt a menetelő ifjak arcába, de mindannyian fölemelt fővel néztek előre, új embereknek érezték magukat; bátor, kitarító és fá-

radtságot nem ismerő szabad harcosoknak. Menetközben egyik harci dal a másikat követte, messzire elhalatszott a daluk a sáros országutak felett." (A Petőfi brigád. H, 1947. 17. p.) Hogy milyen nagy erővel sulykolták az emberekbe ezt a féligazságot a háborút követő években, azt Fehér Ferenc **Bácskai szimfónia** c. elbeszélő költeménye tanúsítja, amely – a politikai kényszernek engedve – évtizedeken át nagy-nagy írói jószándékkal vezette félre a tanuló ifjúságot.

Ezután meghökkentően gyorsan épül a vajdasági magyar művelődés Potyemkin-falva. Brindza Károly a nemzeti kérdéstről megtartott topolyai előadást ismeretheti. Noha még hónapokon át időnként a magyar háborús bűnösök tettei kapcsán hozott ítéletekről számolt be a Szabad Vajdaság, majd utóda, a Magyar Szó (ítéletekről, amelyek mai szemmel ritkán voltak jogilag megalapozottak), s az ártatlan magyarok sínylődése még nem fejeződött be, a már viszonylagos biztonságban levők ezt olvashatják: "az asztal előtt a szabadság és testvériség zászlói, a szovjet, a jugoszláv és a magyar zászlók hirdették szimbolikusan azt, amit az előadók szavukkal kíséreltek meg elmondani. (...) Jellemző a testvériség megnyilvánulására, hogy Topolyán először a sebesült szerb katonák tűzték ki az ötágú csillaggal díszített magyar zászlót a kórházunkra." Brindza szerint a magyarság ekkor úgy érezte: "...belső érzéseinek és szimbólumainak megtagadása nélkül élheti az összes jugoszláv népek között a saját népi és nemzeti tradícióin tovább haladva egészséges népi és nemzeti életét" (SZV, 1945. VI. 17.).

A "legbátrabb" magyar férfiak hőstettei után (a jóval később szabadon emlékezők szerint valóban kénytelenek voltak engedni s behajtatni magukat a Duna túloldalán jól beásott németek golyózáporába) a jutalom sem maradt el. Így tehát alig múlt el néhány hónap azután, hogy Herceg János meggyőződött a bezdáni (isterbáci) partizánvérengzés eredményéről, s visszautasította a fölszólítást, hogy menjen Újvidékre s vegyen részt a Szabad Vajdaság szerkesztésében, már beszédet mondhatott a zombori Közművelődési Közösség megalakulásakor. Hihetetlenül hangzik, de tény, hogy arra a Szenteleky Kornélra hivatkozott, akinek az eszméi szerinte politikai téren is megvalósultak, hiszen a "Vajdaság önrendelkezési jogot kapott és benne a magyarság jogainak biztosítását is". A fasisztagyánús Herceg, aki már a húszas és a harmincas évek fordulóján egy – az új rezsím logikája szerint – fajvédő nemzetrészes-vezető tanításának vált a hívévé, azt meri kijelenteni, hogy "másik feladatunk a fejlett és európai

színvonalon álló magyar irodalom terjesztése, a dalkultúra, a zenei élet ápolása...”. És csak ezután teszi hozzá: “S végül kapcsolataink erősítése a többségi népekkel.” (SZV, 1945. V. 29.) Szenteleky ezt így 1929-ben a Vajdasági Írás bevezetőjében nem merte leírni!

S Herceget is visszakozásra kényszerítették a következő hónapok. A más vidékeken is megalakult művelődési egyesületek Újvidéken összegyűlt képviselőinek és a politikusoknak pl. azt mondja Szenteleky mozgalmáról, hogy az romantikusan regionális és – a Híddal szemben – vertikális jellegű volt. Az ő koncepciójával szemben a Híd nem lekötöni, hanem fölszabadítani igyekezett az erőket. Ennek ellenére Herceg részben még mindig védi Szenteleky igazságát, a táj érdekeit, amikor Vasa Stajicra hivatkozva Vajdaság önállóságának fontosságát emeli ki.

Ugyanez a cikk (Megalakult a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség. SZV, 1945. VII. 23.) az új intézmény hihetetlenül merésznek tűnő (valójában kompenzációként, kirakatként) főnről támogatott programját is ismerteti. Ebben ugyanis a kötelező frázisok mellett a dunamenti népek összefogásának feladata is szerepel. S ennél sokkal alapvetőbb is! “Együtt akarjuk szolgálni a Magyarországon és szétszórta élő magyarság demokratikus haladását, és ezért nemcsak az egyetemes magyar kultúra részének, de figyelő szemének is tekintjük magunkat, hogy iránya mindig a magyar demokratikus és emberi haladás szolgálata maradjon. Magyarországgal, az erdélyi, szlovenszói és egyéb kisebbségi magyarsággal szoros kapcsolatokat építünk ki és igyekszünk megtartani a magyar kultúra egységét.” Megmosolyogtató naivitás, hogy a nyugati demokratikus kultúrák mellett “Kelet felé is” tájékozódni akar. Vagyis hisz a kultúra szempontjainak viszonylagos függetlenségében.

A gyorsan megalakult Vajdasági Magyar Kultúrszövetség keretében az ősz elején Laták István vezetésével már a Vajdasági Magyar Színház is működik s állandó székhelye Szabadka (!). Ugyanebben az időben az anyanyelvhez való jogot illetően akkora engedményt tesz a kommunista jugoszláv hatóság, amelyet soha többé azt követően. Miközben ui. a vajdasági magyarok a lehetséges kitelepítésük miatt rettegtek, a Szabad Vajdaságban a következőket olvashatták: a vajdasági szkupstina elnökségének belügyi osztálya közli, hogy a “helyi, a járási és kerületi népbizottságok és más közintézmények kötelesek összes felirataikat mindazon nemzetiségek nyelvén feltüntetni, amely

nemzetiségek a szóban forgó népbizottság területén laknak és pedig első helyen azon nyelven és írással, amely az illető népbizottság területén többségben van” (1945. IX. 21.). Mi több: a magánszemélyek saját anyanyelvükön is megszövegezhetik cégtábláikat. Ezt a hírt nem sokkal később Gyetvai Károly a bíróságra, az oktatásra és a sajtóra vonatkoztatva is megerősíti (MSZ, 1945. X. 7.). A kulturális autonómiának ez a (deklarált) foka Nyugat-Európában és Skandináviában is csak később valósult meg.

Csalások és féligazságok

Ezekkel az illúziókkal egyidejűleg a realitás is hallatta a szavát. A Szabad Vajdaság ti. már az év elején, a fegyverek dörgése közben kilátásba helyezte a Vajdaságnak Szerbiához való csatolását. A megokolás természetesen csak álságos lehet, hiszen érvként a tartomány lakosságának vegyességét hozza fel, azt tehát, ami éppen a Vajdaság szuverenitása mellett szól. Miközben a szerbek relatív többségét hangsúlyozza ki, a tősgyökeres szerbek s a kisebbségek véleménye nem érdekli, a referendum pedig eszébe sem jut. Ennek ellenére a rövidesen bekövetkező kész tények elé állítás eredményét eleve “szabad, egységes társulás”-nak nevezi (1945. IV. 12.).

Mindazonáltal az élet egyelőre más irányban folyik. Aligha függetlenül attól, hogy a kommunista hatalom, ha időközben a magyarok több tízezres csoportját kitelepíthetné is, az itt maradtakat – nem utolsó sorban – mint szavazó polgárokat, meg akarja nyerni a saját programjának. A részint még mindig rettegő, részint reménykedő magyarok tömegesen jelennek meg a pártbürokrácia koreográfiája szerint lefolyt választásokon, s ez a Szabad Vajdaságot is föllelkesíti. Akkor is, ha a szavazást jórészt meghamisították.

A vajdasági magyaroknak az új országhoz és rendszeréhez való csatlakozását, valamint a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség optimizmusát, az anyanyelv érvényesülésének lendületét Tito marsallnak az a nyilatkozata is visszaszorította, amely szerint “A kisebbségeknek saját nyelvükön kell megismerniük mai való tényeinket, és saját történelmükből csak azt tanulják, ami pozitívum és haladószellemű, nem pedig azt a történelmet, amely a sovinizmust szítja. Nem engedhetjük meg nálunk más nemzetiség sovinizmusának kifejlődését.” (SZV, 1946. I. 17.) Tito sem az iskolázottsága, sem pedig a történelmi sorsa miatt nem tehetett szert alaposabb műveltségre. Ennek következtében a haladó és a

reakciós hagyomány fogalmát említve csupán a napi politikai pártérdekeket tarthatta szem előtt. Ha konkrétan beszél, csupán a frázisokat szaporíthatta volna, amiként évtizedeken át tette is. Beosztottjain, a magasabb, ill. alacsonyabb politikai szintek pártemberein múlott, hogy mikor mi számíthatott haladásnak vagy reakciónak a múltban, tehát mit és hogyan kellett adagolni a kommunikációs eszközök révén s az iskolában az embereknek.

Hogy a formális lehetőségek óriásiak voltak, azt az a körülmény is tanúsítja, hogy olyasmit is szóba lehet ekkor hozni, ami később évtizedeken át többnyire tabu téma volt. A Magyar Szóban bíráló cikk jelenik meg arról, hogy az újvidéki telepi földmunkások közgyűlésén, annak ellenére, hogy a megjelentek kilencven százaléka magyar volt, szerbül beszéltek.

A meggyőződéses kommunisták között érthetően a pedagógiai optimizmus is határtalan. Lőrinc Péter a Hídban (1947. 37. p.) arról cikkezhet, amire annak idején már Szenteleky is javaslatot tett. Szerinte ugyanis eljött az idő, amikor a szerb a magyar történelmet, a magyar pedig a szerb történelmet ismerheti meg. A többség értékölfogására vigyázva azonban Jovan Nenadot, "a szubotícai Fekete embert", a híres martalócvezért Dózsa Györggyel, a parasztlázadóval egyenlíti ki, s biztos, ami biztos, "Pérót", a kuruclázadót is megemlíti, akinek "vezérkarában egyként voltak szerbek, szlovákok és magyarok." Az abszolút materialista-idealista történész más tekintetben is több szerb nevet

említ, mint magyart, ám ez ekkor még a Horthy-éra egyoldalúságaira való visszahatásként is értelmezhető. (Később viszont az arányok további romlása mellett kötelező gyakorlattá állandósul – mint a lényegében politikai jellegű délszláv kultúrfölény kifejeződése.)

Lőrinc Péter jó szándékához mindenesetre aligha férhet kétség. Különben aligha kelne Zrínyi Miklós védelmére, akiben a dogmatikusok csupán az önzésből lázadó főurat látják, megfélemlítve a néppel szövetségéről, a hódító hatalom elleni harcban a saját életét sem sajnáló harcosról (H, 1948. 17. p.). S ugyanebben az írásában nem határozná meg a kommunista pedagógia lényegét a következőképpen: "Új világnézetű, új erkölcsű, elmélyültebb, nagyobb tudású, tudásukat a gyakorlatban alkalmazni tudó, alkotó képességű és alkotókedvű embert akarunk teremteni és teremtünk meg, olyan embert, aki kifejleszti egyéniségét, de nem lát különbséget egyéni érdekei és a közösség érdekei között, aki levetkőzte már a „lenni” és „bírní”, a „mindenáron kitűnni” akarást és meghunyászkodást." Miként ismeretes, e nemes szándékot megcsúfolta az idő. Már akkor is, amikor megfogalmazódott. Hiszen ezek a beszolgáltatások szörnyűségeinek, a parasztság újabb meghurcoltatásának éveit. A kolhozosítás meg-megújuló erőfeszítéseit. A gyárilap szovjet mintájú fejlesztéséé – a mezőgazdaság elhanyagolásával szemben.

Rövidítések:

SZV – Szabad Vajdaság, MSZ – Magyar Szó, H - Híd

